

**Ceval Kaya, Uygur Harfli Rızvan Şah ile
Ruh-Afza Hikâyesi: Giriş, Tıpkıbasım, Çeviri, Notlar ve
Dizinler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.,
2008, 216 s.**

Serkan Şen*

Uygur alfabesi, Mani ve Buda dinlerini Türklere tanıtan Soğdlardan alınmıştır. Türklerce benimsenişi VIII. yüzyıla dek giden bu alfabeğe zamanla millî bir karakter yüklenmiştir. Öyle ki Divanü Lûgat-it-Türk'te Türk yazısı olarak Uygur harfleri gösterilmiştir. Uygur alfabesi, Maniheist ve Budist çevrelerle sınırlı kalmayıp Hristiyan ve Müslüman Türkler tarafından da kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulüyle Türkler arasında Arap alfabesi yaygınlaşsa da Uygur yazısından hemen vazgeçilmemiştir. Müslüman Türkler XVIII. yüzyıla kadar Arap alfabesinin yanında Uygur alfabesiyle de metinler yazmışlardır.

İslamî dönem Uygur harfli metinlerinin önemli bir kısmı Çağatay sahasına aittir. Uygur harfli *Rızvan Şah İle Ruh-Afza* hikâyesinin Oxford'da Bodleian Library, Huntington 598'de kayıtlı nüshası da Çağatay Türkçesi özellikleri gösterir. Metnin diline ve 1435 yılında istinsah edilmesine bakıldığında bu nüshayı klasik öncesi Çağatayca devresi içinde değerlendirmek gerekir. 1001 gün masallarından alınma çift kahramanlı bir aşk serüveni olan *Rızvan Şah ile Ruh-Afza* hikâyesinin eski Türkiye Türkçesiyle pek çok versiyonu bulunmaktadır. Eserin Mansur Bahşı tarafından istinsah edilen Uygur harfli Huntington nüshası, *Bahtiyarname* adlı başka bir yazmanın içinde olup; yaklaşık %10'u eksiktir. Ceval Kaya, 1979-1980 öğretim yılında lisans tezi olarak dizinini hazırladığı *Bahtiyarname*'nin içinde başka bir eser daha bulunduğunu fark etmiştir. Reşit Rahmeti Arat'ın *Bahtiyarname*'nin bütününe ele alan transkripsiyon çalışması tamamlanamadığından, bu eser uzun süre dikkatlerden uzak kalmıştır. Metin üzerine lisans döneminde çalışmaya başlayan Ceval Kaya, 1999 yılında *Uygur Harfli Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi* adı altında eserin yayımını tamamlayarak konunun uzmanlarının kullanımına sunmuştur.

* 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / SAMSUN
serkansen@omu.edu.tr

Ceval Kaya, kitabın önsözünde üzerinde çalıştığı eseri ana hatlarıyla tanıtır hazırlanma aşamalarına ve amaçladığı hususlara değinmiştir. Buna göre çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eser, nüsha ve metin üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. İkinci bölümde tıpkıbasım, transkripsiyon ve çeviri verilmiştir. Üçüncü bölüm açıklamalara ayrılmıştır. Dördüncü bölümde ise genel dizin, ekler dizini ve yabancı kelimeler dizini olmak üzere üç dizin sıralanmıştır. Her bölüm de kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmıştır.

Aynı zamanda giriş bölümü olan ilk bölümde, öncelikle eser üzerinde durulmuştur. Başta eksik olan yazmada eserin adı geçmemektedir. Kaya, çeşitli veriler ışığında eserin adının “Rızvan şah ile Ruh-afza hikâyesi” şeklinde kurulabileceğini ifade ettikten sonra; hikâyenin içeriğini, kaynağını ve özetini ortaya koymuştur. İlk bölümün ikinci kısmında nüshaya dair bilgiler sunulmuştur. Nüshanın içinde yer aldığı Bodleian yazması tanıtılarak ketebe kaydı, müstensih ve müstensihin diğer eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümün üçüncü kısmı ise yazı ve imlaya ayrılmıştır. Bu kısımda geç dönem işlek Uygur kursiv yazısıyla güzel ve okunaklı biçimde kaleme alınan metnin imla özellikleri tespit edilmiştir. İlk bölümün dördüncü kısmı metnin dilini konu edinmiştir. Klasik öncesi Çağatayca döneminin özelliklerini taşıyan metnin belli başlı dil özellikleri aktarıldıktan sonra ikili madde başları ve sorunlu sözcükler verilmiştir. İlk bölümün beşinci kısmında, şimdiki dek yayımı gerçekleştirilmemiş esere dolaylı yünden temas eden yayınlar tanıtılmıştır. İlk bölümün altıncı kısmında çalışmanın kurgusu ortaya konmuş, kitabın hazırlanış aşamaları ve benimsenen yöntem maddeler halinde sıralanmıştır. İlk bölümün yedinci kısmı transkripsiyon sitemini, sekizinci kısmı işaretleri, dokuzuncu kısmı kısaltmaları, onuncu kısmı bibliyografya ve eser kısaltmalarını içermektedir. İlk bölümün son kısmında ise transkripsiyon cetvelini, Arapça ve Farsça kelimeler için transkripsiyon cetvelini, seslerin ve işaretlerin karşılaştırmalı cetvelini, kelimelerin ve madde başlarının ön seslere göre dağılımı ile madde başlarının dillere göre dağılımını yansıtan tablolar bulunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü tıpkıbasım, metin ve çeviriden oluşmaktadır. Kolaylaştırıcı ve kullanışlı olması için bu bölümün çift numaralı sayfalarında tıpkıbasım, takip eden tek numaralı sayfaların üst kısmında transkripsiyon, alt kısmında ise çeviri verilmiştir. Tıpkıbasımın altında orijinal sayfa numaraları ve araştırmacının verdiği satır numaraları özellikle belirtilmiştir. Çevirinin anlaşılır ve aslına sadık oluşuna özen gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde notlar başlığı altında, araştırmacının dikkatini çeken metinle ilgili yeni ya da sorunlu 62 ibare ele alınarak bunlara yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Kitabın dördüncü ve son bölümde üç dizine yer verilmiştir. Bu dizinler Ceval Kaya'nın kendi ürettiği *Cibakaya 6.2* adlı bilgisayar programıyla hazırlanmıştır. Genel dizinde, metindeki kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilerek madde başlarının geldiği diller ve bu dillerdeki orijinal halleri belirtilmiştir. Deyimler, birleşik fiiller ve ikilemeler ayrıca gösterilmiştir. Çekim ekleri dizininde eklerdeki çok şekillilik teke indirilmek suretiyle alt maddeler dizilmiştir. Yabancı kelimeler dizini, Türkçe ek almış kelimeleri ve içinde Türkçe kelime bulunan öbekleri Türkçe kabul eden bir anlayışla hazırlanmıştır. İçinde iki ayrı yabancı dile ait unsur bulunan kelimeler, ek unsuru hangi dile aitse o dilden sayılmıştır. İki kelimedenden oluşan madde başları ikinci kelime hangi dile aitse, o dilde değerlendirilmiştir. Eseri oluşturan 799 madde başından 464'ünün (%58.07) Türkçe, 192'sinin (%24.03) Arapça, 130'unun (%16.27) Farsça, 5'inin (%0.63) Moğolca, 2'sinin (%0.25) Grekçe, 2'sinin (%0.25) Soğdca, 2'sinin (%0.25) belirlenememiş; 1'inin (%0.13) Çince, 1'inin (%0.13) Sanskritçe kaynaklı olduğu tablolar kısmında tespit edilmiştir.

Ceval Kaya, kitabın önsözünde sahanın uzmanlarının çalışmadaki eksik ve yanlışları ortaya koyarak esere katkı sağlamalarını beklediğini ifade etmiştir. Bu vesileyle eserin yeni yayımında aşağıdaki hususların dikkate alınmasının yararlı olacağı düşünülebilir.

Önsözde, dördüncü bölümde dört dizin verildiği yazılmıştır. Oysa verilen dizinlerin sayısı üçtür. Baskıdan kaynaklanan bu hata düzeltilmelidir.

Çalışmanın kurgusu oluşturulurken kalınlık- incelik uyumunun yabancı kelimelerde de mevcut olduğu varsayılmıştır. Çağatayca üzerine araştırmalarıyla tanınan Janos Eckmann ve onu takip eden bazı bilim adamları bu dönemde özellikle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun yerleşmediğini savunmaktadırlar. Ceval Kaya, varsayımının gerekçelerini ayrıntılı olarak ortaya koyduğu takdirde oluşacak soru işaretlerinin önüne geçebilecektir.

Eserin tamamlanışıyla Türk Dil Kurumu tarafından basılışı arasında yaklaşık 9 yıl geçmiştir. Aradan geçen zamanda araştırmacının görüşlerini destekleyen yeni yayınlar yapılmıştır. Örneğin, 0040 numaralı notta *yana* ve *yene* ayrımında *ok/ök* edatının yardımcı olduğundan bahsedilmiştir. Marcel Erdal'ın *A Grammar of Old Turkic* (Leiden-Boston: Brill, 2004.) adlı kitabının 95-96 sayfalarında Kaya'nın görüşü başka örneklerle desteklenmektedir. 0571 numaralı notta *kötel at* 'yedik at' tamlaması açıklanırken *kötel*'in Doerfer tarafından Moğolca kabul edildiği belirtilmiş ve kelimenin "arkadan gelen, artçı, yedik" anlamına geldiği düşünülürse *köt+e-l*'i, *köt* "kıç" köküne bağlayarak Türkçe kaynaklı göstermenin daha doğru olacağı vurgulanmıştır. Mustafa S.

Kaçalin'in *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi* (Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi, Hikâyet-i Oguz-Nâme-i Kazan Bég ve Gayrı, Metin ve Açıklamalar, İstanbul: Kitabevi, 2006.) adlı kitabının 144-145. sayfalarında *kör*'ün geldiği *kö-* "bağlamak" fiili ve *kötel* sözü hakkında gayet doyurucu bilgiler verilmiştir. Kaçalin'in çalışmasında *kö-* fiilinin "kalkmak, yükselmek, yukarı çıkmak" anlamı üzerinde de durulmuştur. "Kalkmak, yükselmek, yukarı çıkmak" karşılığındaki **kö-* fiiliyle metnimizde geçen *köter-* "(yukarı) kaldırmak" fiili arasında bağlantı kurulabilir. *Uygur Harfli Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi*'nin yeni basımında bu bilgilerden yararlanmak yerinde olacaktır.

0265 numaralı notta geçen *karı* "bir uzunluk ölçüsü, arşın" kelimesi açıklanırken Türkiye Türkçesindeki *karış*'la ilgisini sorgulamak mümkündür.

0351 numaralı notta *toğardın* kelimesiyle ilgili müstensih hatasından bahsedilirken "T'Q'RTY'. TWQ'RTY' yerine yazım yanlışı." denilmiştir. Tablolar kısmında verilen transkripsiyon cetvelinden anlaşıldığına göre Uygur harflerinden n'nin transliterasyon alfabesindeki karşılığı N'dir. Buna bakarak notta gözden kaçan transliterasyon hatası yeni baskıda T'Q'RTYN ve TWQ'RTYN olarak düzeltilmelidir.

0485-0486 numaralı notta *boyun sül-* "boyun eğmek" açıklanırken "*sül-* < *sü-l-* fiilinin ince sıradan olduğu kesindir" denilmiş ve bu durumu destekleyen Orta Türkçe bir Kur'an çevirisinde (Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 73) geçen *boyun südi ök tañıka* (s. 133 /8) ve *men boyun süğlilerin ilki men* (s. 222 /6) ibareleri örnek verilmiştir. Zikredilen fiilin yer aldığı deyim, Eski Türkçenin değişik metinlerinde karşımıza çıkar. Turfan kazılarında ele geçen ve İslamî muhitte yazıldığı anlaşılan bir şiirde Reşit Rahmeti Arat deymi, *boyunun sumış kârâk* biçiminde kalın sıradan okumuştur (Eski Türk Şiiri, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 266.). Dankoff- Kelly'in *Divanü Lûgat-it Türk* yayımında da *ol añar boyun sudı* biçiminde kalın sıradan okuma eğilimini gözlemekteyiz (Mahmûd al -Kaşgarî: Compendium of the Turcic Dialects (Dîvân lugât at-Turk) II, Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1984, s. 279). Aysu Ata tarafından yayıma hazırlanan, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde *boyun suğalar*, *boyun suğaymiz*, *boyun sumağaymiz*, *boyun sumağıl*, *boyun suğan*, *boyun suğlı*, *boyun sumağ*, *boyun sunmağ* ifadelerinde Arapça imlanın yardımıyla fiilin kalın sıradan okunabildiği kesinleşmiştir. Metinde ancak birer kez görülen *boyun sümek* ve *boyun sügen* biçimlerinin seyrekliğinden hareketle fiilin asli şeklin kalın sıradan olup bu dönemde ince sıradan şeklin ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir (Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin).

Ankara: TDK Yayınları, 2004, s. 294-295.). Yine, Aysu Ata'nın yayıma hazırladığı Harezmi Türkçesine ait *Kıyasü'l- Enbiya* adlı eserde *deyimin boyun sun- ve boyun sün-* biçimleri birlikte karşımıza çıkar. Burada da kullanım sıklığı açısından ilk biçimin daha yaygın olduğu gözlenir (*Kıyasü'l- Enbiya* (Peygamber Kıssaları) II Dizin. Ankara: TDK Yayınları, 1997, s.134). Demek ki fiilin ince sıradan seslendirilişi Orta Türkçede genel kabul görmemiştir. Clauson'un yayımladığı *Sanglax* adlı Çağatayca sözlüğün (*Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*. London: Messrs. Luzac and Company Ltd, 1960) tıpkıbasım kısmının 246v sayfa numaralı 16. satırda geçen *boyun sunmağda* biçiminde fiilin kalın *k* (k) ile yazılması kalın sıradan kullanımının Çağatay döneminde de devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bilgiler ışığında Kaya'nın "*sül- < sü-l-* fiilinin ince sıradan olduğu kesindir" ifadesinin yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

0811 numaralı notta bu kün ifadesi üzerine değerlendirmeler yapıldıktan sonra bitişik yazımda *bükün* okuyuşunun daha isabetli olacağı dile getirilmiştir. Ancak metinde bitişik yazılan bu ifade transkripsiyonda ayrı olarak *bu kün* biçiminde verilmiştir. Notta *bükün'e* dair değerlendirmeler iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada bitişik yazımdaki gerileyici benzeşmeden bahsedilmiştir. İkinci aşamada ise eski Uygur imlasında ilk hecedeki /ö/ ve /ü/'nün gösterildiği belirtilerek şöyle denilmiştir: "Altun Yaruk'ta ilk hecede ince okunacak şekilde 12 yerde *bökünki* kelimesi geçmektedir (bk. KAYA 1994, 442a). Buna bakarak kelimeyi *bükün* biçiminde okumak belki daha isabetli olur." Tırnak işareti içinde verilen cümlelerde *bükün'e* yönelik açıklamaların ikinci aşamasının bağlayıcılığı öne çıkmaktadır. Bu durumda da yanlış anlamaların yolu açılmaktadır. Tırnak içindeki ikinci cümlenin başı "Bunlara bakarak" olarak değiştirildiği takdirde yanlış anlamalarının önü alınabilecektir.

Notlar bölümünün hazırlanışında günümüzle paralellik arz eden kalıp sözlere ve deyimlere yer verilmiştir. 0143 numaralı nottaki *öz işiñ bile bolğıl* "kendi işine bak!"; 0410 numaralı nottaki *közige yaş toltur-* "ağlamak"; 0500 numaralı nottaki *seniñ köñlüñ için* "senin hatrın için"; 0524-0525 numaralı nottaki *yüz imgekler bile* "bin bir zahmetle"; 0765 numaralı nottaki *bağrım kebāb bolur* "içim yanıyor" ifadeleri bu anlayış gereğince açıklanmıştır. Aynı anlayışın gereği olarak 316. satırdaki *köñül üz-* "umut kesmek"; 614. satırdaki *boynumğa köñerip* "boynuma alıp, üstlenip" deyimlerine de notlarda yer verilebilir. Ayrıca tarihi devamlılığı göstermek açısından Eski Türkçede de görülen 684. satırdaki *sançış- uruş-* ikilemesi ve 398, 949. satırlardaki *açığı kel-* deyimini de notlara dahil edilebilir.

Metin için yeni olduğunu düşündüğümüz 159. satırdaki *kolukluğ kııl*- “nişanlamak”; 233. satırdaki *uçraş*- “karşılaşmak” ve 928.satırdaki *yişil*- “çözölmek” fiilleri de notlar kapsamında incelenebilir.

Sonuç olarak, Ceval Kaya, *Altun Yaruk*'ta uyguladığı metin yayımı metodunu bu eserde daha da geliştirmiş; *Türkçe Metin Yayımcılığının Birkaç Sorunu* başlıklı yazısında (Türk Dili, S.: 580, Nisan 2000, s. 308-313.) ifade ettiğı hususları hayata geçirmiştir. “Salt dilcilik amacıyla nüshadan hareketle” hazırlanan *Uygur Harfli Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi* Türk dili araştırmaları için önemli bir kaynak olacak; ölkemizde son yıllarda hız kazanan Uygurca çalışmalarına değerli katkılar sağlayacaktır.